

نگاهی به پدیده کرونا با تأمل در آیات و روایات

دکتر علی‌رضا کمالی

درآمد

دنیا در پایان قرن چهارده شمس‌ی شاهد تحولی عظیم است و ویروسی به ظاهر بسیار کوچک و بی‌مقدار به شدت اوضاع جهان را تکان می‌دهد. ویروس کوید ۱۹ که به کرونا مشهور گشت، کمتر از یک‌سال است که تمام نقاط کره خاکی را در نور دیده و افزون بر تلفات انسانی، خسارات بی‌شماری را در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پدید آورده است. تاریخ تاکنون چنین اپیدمی که به سرعت قابل انتقال باشد و میزان خسارات آن چنین فزاینده باشد، به خود ندیده است.

کرونا، آزمونی عمومی

خدای متعال، حکیم است و جهان هستی را بر پایه حکمت آفریده است. همچنین خدای متعال قدرت، اختیار و اراده را در وجود انسان نهاده و مصائب و سختی‌ها را لازمه نظام احسن قرار داده و جهان بدون سختی‌ها، مشکلات و امتحان‌ها مکانی مناسب برای تکامل برآمده از اختیار و اراده نیست. از این رو ابتلاءها و مصائب بر اساس حکمت است و جوهر کمال انسان در مسیر این بلاها و سختی‌ها شکوفا می‌شود.

سلامتی، بیماری، فقر و رفاه از جمله ابتلائاتی است که هر انسانی با آن مواجه می‌شود؛ حتی انبیاء، امامان و اولیای الهی نیز از این قاعده و سنت الهی مستثنا نیستند. فقر و بیماری حضرت ایوب(ع) غم و اندوه حضرت یعقوب(ع) در فراق یوسف(ع)، ابتلائات پیامبر اکرم(ص) در طول مدت رسالت، رنج فراوان امیرمومنان(ع) در طی ۲۵ سال پس از رحلت پیامبر اسلام(ص) و مصیبت جانکاه قیام کربلا - که بر سیدالشهداء(ع) و اهل بیت و یاران او وارد شد و امام حسن مجتبی(ع) در پیش‌گویی از این مصیبت فرمود: «لَا يَوْمَ كَيْوَمِكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ(ع)» را می‌توان نمونه‌های بارز آن دانست.

سنت الهی بیانگر آن است که آدمیان همواره در معرض آزمایش‌های الهی قرار دارند، چنانکه بر پایه آیات قرآن کریم خداوند گاهی انسان‌ها را به وسیله ترس، گرسنگی و کاهش اموال و جان‌ها می‌آزماید: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ ...»^۱. کرونا در طول مدت شیوع خود توانسته است تمام آنچه در این آیه شریفه ذیل واژه «مِن» به آن اشارت رفته است را به منصفه ظهور بنشانند؛ چرا که با شیوع این ویروس ترس بر اغلب مردم جهان حاکم گشت، حتی آن‌هایی که در ظاهر وانمود می‌کنند که هیچ هراسی از کرونا ندارند، هنگام بروز آثار ابتلا به کرونا و مثبت شدن تست آن، گاه ترس از کرونا چنان بر جان

آن‌ها مستولی می‌گردد که جانشان را از ترس، به جان آفرین تسلیم می‌کنند. از این‌رو اگر آمار کسانی که بیماری‌شان از ترس کرونا تشدید شد و به وضعیت وخیم رسید یا جانشان را به این سبب از دست دادند، ارائه گردد، آماری بس قابل توجه خواهد بود.

کرونا باعث گرسنگی عده‌ای از مردم شد؛ افراد زیادی از جامعه به‌واسطه شیوع این بیماری، بیکار یا ورشکسته شدند و سفره خانه آنان از غذا تهی گشت.

کرونا موجب کاهش اموال بخش زیادی از مردم به دلایل مختلف گردید. همچنین مطابق آمار سازمان‌های بهداشتی، کرونا روزانه جان هزاران نفر از مردم را در اقصی نقاط جهان می‌گیرد. همچنین این ویروس خطرناک باعث کاهش تولیدات باغی، زراعی و صنعتی به شکل فزاینده‌ای شده است.

بنابر این عامل اصلی انتشار این ویروس در جهان هر چه باشد؛ (انسانی و از روی عمد و انسانی به غیر عمد و ...) شیوع این ویروس یک آزمون بزرگ را در کل جهان به اجرا در آورده است. آزمون همیشه ابزاری برای محک زدن افراد است. در آزمون می‌توان میزان راست‌آزمایی مدعیان را سنجید.

سؤال‌های آزمون کرونا، جهانی و فهم آن برای همگان با هر نوع زبان، ملیت، مذهب و نژاد، یکسان است؛ از این‌رو از طریق میزان ابتلا و جان باختن افراد هر جامعه می‌توان شکست یا پیروزی آن جامعه بر کرونا را تجزیه و تحلیل نمود و به‌عنوان معیار در این راستا قرار داد. «غربی‌ها در این آزمون بین‌المللی انصافاً شکست خوردند!... غربی‌ها در این امتحان بزرگی که در همه دنیا- از شرق و غرب- پیش آمد، در چند عرصه شکست خوردند... می‌بینید آمار جان‌باختگان در آمریکا چقدر بالاست، در بعضی از کشورهای اروپایی چقدر بالاست؛ مشکلات گوناگون زندگی در این کشورهایی که از لحاظ ثروت و توانایی‌های گوناگون در سطح خیلی بالایی هم هستند اما این‌ها در زمینه گرفتاری‌های زندگی برای مردم - چه بیکاری‌ها، چه ابتلای به بیماری، چه جا پیدا نکردن در بیمارستان‌ها و پشت در بیمارستان خوابیدن- مشکلات فراوانی پیدا کردند.»^۳

کرونا، نشانه قدرت و علم الهی

یکی از پایه‌های قدرت، علم است، از این‌رو هر چه علم بیشتر باشد، قدرت هم فزون‌تر خواهد بود. چنانکه بلوک غرب به واسطه در اختیار گرفتن علم و حفظ آن برای خویش توانسته‌اند برتری خویش را اثبات کنند و به استعمار دیگر کشورها پردازند.

بر پایه آیات و روایات اسلامی خدای متعال از هر آنچه که در جهان هستی - با آن عظمت و گستره بزرگش- در حال رخ دادن است، آگاهی دارد و هیچ ذره و حرکتی، از دایره علم او خارج نیست. از این‌رو هیچ زبانی قادر به توصیف دقیق علم لایزال الهی نمی‌باشد؛ چنانکه امام علی (ع)؟ می‌فرماید: «وَلَا يَصِفُهُ لِسَانٌ لَا يَعْرُبُ عَنْهُ عَدَدٌ قَطْرِ الْمَاءِ وَلَا نُجُومِ السَّمَاءِ وَلَا سَوَافِي الرِّيحِ فِي الْهَوَاءِ وَلَا دَبِيبُ النَّمْلِ عَلَى الصَّفَا وَلَا مَقِيلُ الذَّرِّ فِي اللَّيْلَةِ الظُّلْمَاءِ»

يَعْلَمُ مَسَاقِطَ الْأُورَاقِ وَ خَفِيَّ طَرْفِ الْأَحْدَاقِ»^۴؛ و هیچ زبانی وصف او نیارد، و از علم او پنهان نیست شمار قطره‌های باران، و نه ستارگان آسمان، و نه آن خاکریزه‌ها که باد با خود به هوا بردارد، و نه موری که بر سنگی صاف پای گذارد، و نه آرام جای مورچه‌ای خرد و باریک در شبی سیاه و تاریک. می‌داند جای افتادن برگ‌های درختان را و آهسته باز و بسته شدن دیدگان را.

کرونا با جثه بسیار ریزش، نمایشی از قدرت خدای متعال را به نمایش گذارده است؛ چرا که این ویروس توانایی جهان غرب که یکه‌تاز میدان علم و تکنولوژی است و غرور علمی سرپای او را فراگرفته را به چالش کشاند. این ویروس تمام عالم را درگیر خود ساخت و همگان را مبهوت و مغلوب خود گرداند و نزدیک به یک‌سال است که عجز و ناتوانی ابرقدرت‌های علمی و اقتصادی جهان در دستیابی به ساخت واکسن برای پیشگیری از ابتلا به آن و دارو برای درمان قطعی مبتلایان را بر همگان آشکار ساخته است.

بحران کرونا، صحنه عقلانیت دینی مسلمانان

یکی از منابع احکام شریعت اسلام، «عقل» است. همان‌گونه که ما برای بازشناسی احکام الهی از آیات قرآن و سنت معصومان (ع) بهره‌مند می‌شویم، از عقل و دستاوردهای آن نیز در این مسیر استفاده می‌کنیم. یعنی هرچه را که عقل با تحقیق عاقلانه و معتبر به آن برسد، دین از آن استفاده می‌کند، به نحوی که قاعده «کلما حکم به الشرع حکم به العقل و کلما حکم به العقل حکم به الشرع» در لسان اصولیان وضع گردیده است. بر این پایه عقلانیت در دین مبین اسلام موج می‌زند. بر همین اساس است که جهت پیشگیری از شیوع کرونا در میان مردم، مناسک و برنامه‌های دینی که گاه با حضور میلیون‌ها نفر از مسلمانان برگزار می‌گردد، برای نخستین بار در تاریخ تعطیل شد.

این امر نشان‌دهنده آن است که دین برای جان مردم ارزش زیادی قائل است به حدی که حتی همه مناسک یا بخش اعظم آن را تعطیل می‌کند. تعطیلی نماز جمعه و جماعات، تعطیلی زیارت اماکن مقدسه و تجمعات مذهبی و اتفاقاتی از این قبیل نمونه‌هایی از عملکرد دین در حیطة حفظ جان مردم است که در این دوره اتفاق افتاده است. مواردی از این قبیل تاکنون در طول دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی به جز این دوره تحت هیچ شرایطی وجود نداشته است. حتی در دوران دفاع مقدس و حملات موشکی نیز با اتفاقی مانند تعطیلی نماز جمعه یا جماعات مواجه نبوده‌ایم. طبیعی است چنین تدابیری بدون نظر بزرگان نظام و مراجع بزرگوار نمی‌توانست رخ دهد. در حقیقت نظرات مرجعیت شیعی و رهبر انقلاب اسلامی به خصوص تأکیدات ایشان بر اجرای دستورات کارشناسی و توجه به نظرات متخصصان باعث شد چنین تصمیماتی برای حفظ جان مردم اتخاذ گردد. حتی رهبری فراتر از آن توجه به نگاه کارشناسی در این باره را حسنه و بی‌توجهی به آن را سیئه دانست.^۵

این موارد نشان می‌دهد در حقیقت یک تبلور و تجلی عقلانیت تفکر انقلابی، دینی و شیعی در نظام جمهوری اسلامی در مواجهه با پدیده کرونا صورت گرفته است.

بر پایه عقلانیت است که وجود اطباء و پزشکان در زمان پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار ع هیچ‌گاه مورد مخالفت واقع نشد. از این‌رو شاهد آنیم که حتی طبیبان برای مداوای ائمه ع بر بالین آنان حاضر می‌شدند، چنانکه داستان حضور طبیب بر بالین امیرمومنان (ع) پس از ضربت خوردن مشهور است.

این امر به خوبی جایگاه درخشان تمدن اسلامی را در میان تمدن‌ها نشان می‌دهد، تمدنی که ولی‌فقیه آن هنگامی که حکمی را صادر می‌کند و به چیزی امر یا از انجام کاری نهی می‌کند، خود نخستین کسی است که به آن جامه عمل می‌پوشاند. چنانکه معظم‌له نظر ستاد ملی مبارزه با کرونا در شیوه‌برپایی آیین‌های مذهبی را فصل‌الخطاب نظرات قرار می‌دهد و افزون بر این که کوچک‌ترین مداخله‌ای در این باره نمی‌کنند، برنامه‌های خود را نیز بر پایه آن تنظیم می‌نمایند. این روش برگرفته از سیره امیرمؤمنان علی بن ابی طالب (ع) است که می‌فرمود: «إِنِّي وَاللَّهِ مَا أَحْكُمُ عَلَى طَاعَةٍ إِلَّا وَ أَسْبِقُكُمْ إِلَيْهَا وَ لَا أَنهَأَكُمُ عَنْ مَعْصِيَةٍ إِلَّا وَ أَنهَأِي قَبْلَكُمْ عَنْهَا» ای مردم به خدا من شما را به طاعتی بر نمی‌انگیزم، جز که خود پیش از شما به گزاردن آن برمی‌خیزم و شما را از معصیتی باز نمی‌دارم، جز آنکه خود پیش از شما آن را فرو می‌گذارم».

کرونا و رعایت بهداشت فردی و عمومی

رعایت مسائل بهداشتی جزء لاینفک آموزه‌های اسلامی است. شعار «النَّظَافَةُ مِنَ الْإِيمَانِ»^۷ بیش از ۱۴۰۰ سال پیش در آموزه‌های اسلامی تبلور یافته و جزء جدانشدنی دستورات اسلام قرار گرفته است. در دین مبین اسلام افزون بر باب وضو و غسل، بر استحمام و شستن دستان به شیوه‌های مختلف توصیه شده است. چنانکه امام جعفر صادق (ع) در روایتی به نقل از اجداد طاهری‌نشان از پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «يَا عَلِيُّ أَوْصِيكَ بِوَصِيَّةٍ فَأَحْفَظْهَا فَلَا تَزَالُ بِخَيْرٍ مَا حَفِظْتَ وَصِيَّتِي ... وَ غَسَلُ الْيَدَيْنِ»^۸. بر اساس دستورات و سفارش‌های دینی، انسان موحد و متشرع روزانه در چند نوبت برای اقامه نماز به وضو می‌پردازد و ممکن است در طول هفته چندین غسل واجب و مستحبی را انجام دهد.

افزون بر دستورات صریح، قواعد مختلفی نیز بر لزوم رعایت مسائل بهداشتی تصریح دارد، مانند: قاعده «لَا ضَرَرَ وَ لَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ» که بر پایه آن ما نه حق ضرر رساندن به خود را داریم و نه به دیگران را. در این شرایط کرونایی که با بیماری مسری مواجه هستیم، عدم رعایت بهداشت در حد متعارف، اگر مصداق ضرر زدن به خود یا دیگران باشد، حرام شرعی به‌شمار می‌آید. بر این پایه، این نکته درخور توجه است: در حالی که بیش از ۱۴۰۰ سال رعایت نظافت جزوی از دینداری مسلمانان است، در اروپای ۴۰۰ سال پیش هیچ خبری مبنی بر وجود حمام به ثبت نرسیده است!

کرونا، نمایش همدلی مردم نسبت به یکدیگر

آموزه‌های اسلامی همواره مسلمانان را نسبت به احوال جویی و گره‌گشایی از مشکلات دیگران ترغیب نموده است؛ چنانکه پیامبر اکرم (ص) فرمود: «مَنْ أَصْبَحَ وَ لَا يَهْتَمُّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ»^۹ هر کس صبح کند و نسبت به رسیدگی به امور مسلمانان اهتمام نداشته باشد، مسلمان نیست».

قرآن کریم، تقوا را تنها معیار ارزش‌گذاری انسان‌ها نزد خدا می‌داند؛ از این‌رو زبان، نژاد، رنگ، دارا و ندار بودن نشانه تفوق بر دیگران نیست، و تنها معیار در برتری انسان‌ها نزد خدا، تقواست که: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»^{۱۰}. تقوا در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دارای نمود است. از این‌رو توجه و رسیدگی به احوال مسلمانان را می‌توان لازمه تقوای الهی دانست و لازم است کسانی که بیش از دیگران از نعمت‌های الهی برخوردارند، به اندازه وسع و توان خویش به یاری برادران و خواهران کم‌برخوردار بشتابند و با کمک‌های خویش باری را از دوش آن‌ها بردارند تا در قیامت که از نعمت‌ها سؤال می‌شود؛ «ثُمَّ لَتَسْتَلْنَ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ»^{۱۱} زبان، به آسانی پاسخ‌گوی پرسش‌های الهی باشد.

بر اساس این بینش، ما شاهد روانه سیل کمک‌های مؤمنانه، بی‌منت و گاه در کمال گمنامی انسان‌های فهیم و رشدیافته در عرصه‌های مختلف هستیم که نظیر آن را نمی‌توان در جای دیگر جست‌وجو کرد. این کمک‌های صادقانه تنها به حیطة مالی اختصاص ندارد و در عرصه‌های مختلف دیگر مانند: پزشکی، پرستاری، حمل و نقل بیماران، تغسیل و تدفین فوت‌شدگان و... نیز نمود می‌یابد و این یاری‌کنندگان گاه آگاهانه و عاشقانه جان خویش را در طبق اخلاص نهاده و در مسیر بهبودی و سلامت هموطنان، به جان آفرین تقدیم می‌کنند. نمونه‌های عینی این امر را می‌توان در کادر درمانی و دفاع‌کنندگان از حریم سلامت جست‌وجو نمود. رهبر معظم انقلاب اسلامی با قدردانی از زحمات و تلاش‌های کادر درمانی، فرمود: «کارتان بسیار با ارزش است؛ هم ارزش جامعه پزشکی و پرستاری را در جامعه بالا می‌برد - که برده - هم مهم‌تر از این، ثواب الهی است که خدای متعال قطعاً به شما اجر خواهد داد و ثواب خواهد داد.»^{۱۲}

گرچه در ایام شیوع ویروس کرونا عده‌ای در جهت تکاثر و مال‌اندوزی به احتکار کالاهای مورد نیاز مردم پرداختند و در افزایش بی‌حد و حصر قیمت‌ها کوشیدند و با این‌گونه اعمال، پای خویش را بر گلوی هموطنان وامانده در زیر خط فقر فشردند، اما در آن سوی دیگر افراد مؤمن و مردم دوست زیادی از اقشار مختلف را می‌توان مشاهده نمود که با مجاهدت و بذل مال و وقت و جان خود در این آزمون بزرگ افتخار آفریدند و خوش‌درخشیدند، که اوج این افتخار ملی متعلق به مجموعه درمانی کشور است.

کرونا، نشانه سنجش صبوری و استقامت

تاریخ معاصر تاکنون چنین ویروسی که در تمام جهان منتشر شده باشد و همه مردمان را دچار گرفتاری و بلا نموده باشد، به خود ندیده است. مردمی که یک عمر آزادانه در رفت و آمد و گشت و گذار و حضور در اجتماعات و محافل و... بودند، به یکباره باید در خانه‌ها می‌نشستند، از برگزاری هر نوع اجتماعی اجتناب می‌ورزیدند و حضورشان در اجتماعات بر پایه رعایت مفاد آیین‌نامه‌های بهداشتی باشد و... .

برای قطع زنجیره اتصال و ارتباط افراد سالم و مبتلا و پیشگیری از شیوع این بیماری راهی جز رعایت دستورالعمل‌های بهداشتی وجود ندارد و پشتوانه مهم اجرای این امر و کلید موفقیت در این آزمون بزرگ اتخاذ صبوری و شکیبایی است؛ چنانکه قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَنْبَلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ»^{۱۳} و البته شما را می‌آزماییم تا مجاهدان و شکیبایان شما را باز شناسانیم».

به هر حال با گذر زمان این بلا و گرفتاری نیز مانند هر حادثه سخت دیگری رخت بر خواهد بست و آن چیزی که تحمل گذر از این مرحله را بر انسان آسان می‌کند، توکل به خدای متعال و صبوری در رعایت دستورات بهداشتی است. با استقامت و شکیبایی ورزیدن در این مسیر، افراد سالم از ابتلای خویش به این ویروس پیشگیری خواهند نمود و مبتلایان دوره درمان را به خوبی سپری خواهند کرد و از ابتلای دیگران به این بیماری ممانعت به عمل خواهند آورد.

آموزه‌های اسلامی مبتلایان به بلا را به تضرع و دعا و توسل به درگاه باری تعالی دعوت کرده و از آنان خواسته است تا راه صابران را در پیش گیرند و برای هموار شدن راه صبوری اسوه‌های صبر و مقاومت را به مردم معرفی نموده است؛ چنانکه حضرت ایوب؟ ع؟ در تحمل مصائب و بیماری‌ها، اسوه جهانیان گشته است: «وَإِيُوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ * فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ * وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ»^{۱۴} و ایوب را [یاد کن] هنگامی که پروردگارش را ندا داد که: «به من آسیب رسیده است و تویی مهربان‌ترین مهربانان». پس [دعای] او را اجابت نمودیم و آسیب وارده بر او را برطرف کردیم، و کسان او و نظیرشان را همراه با آنان [مجدداً] به وی عطا کردیم [تا] رحمتی از جانب ما و عبرتی برای عبادت‌کنندگان [باشد]. و اسماعیل و ادريس و ذو الكفل را [یاد کن] که همه از شکیبایان بودند».

سوتیترها

سلامتی، بیماری، فقر و رفاه از جمله ابتلائاتی است که هر انسانی با آن مواجه می‌شود؛ حتی انبیاء، امامان و اولیای الهی نیز از این قاعده و سنت الهی مستثنا نیستند. سنت الهی بیانگر آن است که آدمیان همواره در معرض آزمایش‌های الهی قرار دارند، چنانکه بر پایه آیات قرآن کریم خداوند گاهی انسان‌ها را به وسیله ترس،

گرسنگی و کاهش اموال و جان‌ها می‌آزماید: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ...». کرونا در طول مدت شیوع خود توانسته است تمام آنچه در این آیه شریفه ذیل واژه «مِن» به آن اشارت رفته است را به منصفه ظهور بنشانند.

بحران کرونا، صحنه عقلانیت دینی مسلمانان است. این امر نشان‌دهنده آن است که دین برای جان مردم ارزش زیادی قائل است به حدی که حتی همه مناسک خود یا بخش اعظم آن را تعطیل می‌کند. تعطیلی نماز جمعه و جماعات، تعطیلی زیارت اماکن مقدسه و تجمعات مذهبی و اتفاقاتی از این قبیل نمونه‌هایی از عملکرد دین در حیطة حفظ جان مردم است که در این دوره اتفاق افتاده است. طبیعی است چنین تدابیری بدون نظر بزرگان نظام و مراجع بزرگوار نمی‌توانست رخ دهد. حتی رهبری فراتر از آن توجه به نگاه کارشناسی در این باره را حسنه و بی‌توجهی به آن را سیئه دانست.

پی‌نوشت‌ها:

۱. صدوق، الامالی، ص ۱۱۶.

۲. بقره: ۱۵۵.

۳. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۵۵۶۲>.

۴. سید رضی، نهج‌البلاغه، خطبه ۱۷۸.

۵. <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=۴۵۰۷۶>.

۶. سید رضی، نهج‌البلاغه، خطبه ۱۷۵.

۷. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۵۹، ص ۲۹۱.

۸. صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۵۵.

۹. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۶۳.

۱۰. حجرات: ۱۳.

۱۱. تکوین: ۸.

۱۲. <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=۴۵۰۳۲>.

۱۳. محمد: ۳۱.

۱۴. انبیاء: ۸۵ - ۸۳.